

מקואות

אדריכל

יוסף

שנברגר

ירושלים

תשל"ד

בס"ד

ספר זה לא היה רואה אור בלעדי יוזמתו של אחי יצחק נ"י, הבנתו המקיפה וידיעתו בפרטי פרטים בהלכה ובמעשה, פעולתו באסוף החומר המפוזר וכוח הדחף שלו להתגבר על מכשולים.

ואלה יעמדו על הברכה: הרב חנוך דוב פדווא מק"ק דקה"ח לונדון, על מתן רשות לפרסם את תשובתו בענין מקואות מתוך ספרו שו"ת חשב האפוד. הרב דוד מינצברג, על העדוד שנתן לי ועל הערותיו החשובות להלכה ולמעשה. המהנדס דוד קוטלר, על עריכת החומר בשלבו הראשונים. חתני כבני ר' ישראל גנס, על הכנת הפרק ההלכתי. המהנדסים דוד לב, אמנון יושע ומ. קוטינסקי — על הכנת פרקי קונסטרוקציה, אינסטלציה, הסקה וחשמל. בני יהודה — על תרגום המונחים הטכניים משפת ההלכה לשפה מדוברת. האדריכלים לודביג שולהוף ור' יוסף ליברמן — על עבודתם הגרפית. ואחרון אחרון חביב לידידי מר אליהו כי טוב על עזרתו בנסוח.

הבעת תודה: לפרופ' יגאל ידן, לד"ר מקסימיליאן כהן, לגב' עדה פינקרפלד, לרב שמואל הכהן וינגרטן, לפרופ' זאב וילנאי, על הסכמתם להעתיק פרי מחקרים.

צלומים: גב' טומא, ארכיב וספרייה של עיריית פרידברג (Friedberg). ד"ר אילרט, מחלקת תרבות עיריית וורמס (Worms). פוטו א. ברנהיים, ריקרדה שורין, זאב רדובן, ורנר בראון, ירושלים. רן ארד, תל-אביב. מר שלמה לוי, הוצאת נר תמיד (צלומי וורמס) ארלנגן, גרמניה. הוצאת בכס (Bachem) קלן.

עריכה: מיכאל טרנר, יחזקאל לנדאו

עיצוב גרפי: אריאל ורדי

סודר והודפס בדפוס מרכז; לוחות; גוֹרְגֵרְף; כריכה: כתר; כולם בירושלים.

מוצר ישראטייפסט, ירושלים.

© קופירייט 1974 אדריכלים יוסף שנברגר — טוביה קץ בע"מ

פתח דבר

חקות טומאה וטהרה הכתובים בתורה, מסורים מדור לדור ונשמרים מאז היות ישראל לגוי עד הדור האחרון, כולם גזירת הכתוב הם; מסוד היוצר שגנו ביצירתו ומסוד המחוקק אשר חקק בתורתו ומסר לישראל מקבליה. אין אדם יודע להסביר מהי ה"טומאה" וכיצד היא יורדת, דווקא מן המקורות האלה שגזרה תורה, וכיצד אדם עולה מטומאתו על ידי הטבילה שעשויה כהלכתה דווקא, ולמה כל החוקים האלה נוגעים רק לאיש ישראל ואינם נוגעים כלל לאיש נכרי אפילו לבו שלם עם אלקי ישראל — הכל חק שגזרה חכמתו של הבורא בבריאתו.

בשר ודם אינו יכול לירד לסוף דעתו של חברו, בשר ודם כמוהו, כשהם מופלגים זה מזה בחכמה; האחד לא למד כלל ואילו השני הוא גדול המלומדים באותו דבר; קל וחומר לאדם הנברא שאינו יכול לעמוד על דעת בוראו אם הוא רוצה להעלים ממנו את סודו. לפיכך אין אדם יכול להרהר אחר צווי בוראו כשהוא מצוהו: עשה זאת וחיה, סור מזאת ויטב לך! כיון שהדברים גזירות ולשכל אנושי אין בהם תפיסה ואין אדם רשאי להוסיף עליהם ולא לגרוע מהם, לכן היו כל דורות ישראל נוהרים באותן הגזירות זהירות יתירה, עושים אותן בחרוף נפש ולא פסקה טהרה מישראל אפילו שעה אחת; קודם שנבנה בית המקדש, בזמן הבית ולאחר חורבנו; כשהיו ישראל במדבר, בארץ ישראל ולאחר שנתפזרו בארצות גלותם. מאז ומתמיד ועד עולם — הם הם אותם חקות הטהרה, אותו המקוה ואותן ההלכות שישראל שמרו עליהם והם שמרו על ישראל, עד שכל רואי אותם יכירו ויאמרו: זרע ברך ה' המה, הוד קדומים והדר נצחים נסוכים עליהם ועל נוהגיהם ועל כל מכשירי טהרתם!

המקוה, מכשיר ראשון ועיקרי לטהרה. אין אדם יכול לעלות מטומאתו לעולם, עד שטבל במי מקוה שנעשה כהלכה. אמנם, יש ואתה מוצא בתורה גם דרישות נוספות בעניני טהרה, כשהדברים נוגעים לדיני קדושה שהיו נוהגים בזמן שבית המקדש היה קיים, ואולם בכל המסיבות אי אפשר להיטהר בלי מקוה טהרה.

בזמן הזה, דיני הטהרה לקדושת בית המקדש אינם נוהגים למעשה, אבל יש חוקים אחרים של טהרה שהם יסוד ועיקר בייחודו של האדם מישראל, והם נוהגים בכל הזמנים להלכה ולמעשה בכל יום תמיד.

אדם מישראל נזקק למקוה-טהרה גם בימינו לצורך מטרות אלה: לטהר אשה לבעלה;

לכניסת הגר תחת כנפי השכינה;

לטהרת כלים חדשים הבאים מבית חרושת של נכרי;

לעלות מן החול לקדושת שבת ויום טוב;

לטהר בעל קרי לעסוק בתורה ובתפלה — לאלה שנוהגים כך עפ"י תקנת עזרא הסופר;

לטהר המחשבה והגוף לעבודת הבורא.

הטבילה במקוה לצרכים שנמנו לעיל, אינה מטהרת אלא אם כן עשוי המקוה לפי תנאי ההלכה ופרטי הדינים השייכים לה; ואילו התנאים השימושיים והסניטריים של המקוה ואביזריו, אף הם צורך כל אדם הנזקק למקוה-טהרה בכל הזמנים, כל-שכן לאיש בן-זמננו, מכאן התפקיד המורכב שכל הבא לבנות מקוה-טהרה עומד בפניו, בין שהמקוה הוא לשימוש הרבים או רק לצורך היחיד.

דרישות ההלכה הקובעת לגבי מקוה-טהרה מביאות את המתכנן לידי סיגול תנאי המקום והזמן לצרכיה. מכאן החשיבות המכרעת לשילוב ההדוק בין ההלכה והטכנולוגיה להשגת תנאים סניטריים והיגייניים מירביים, לפי

מיטב הטכניקה המודרנית — תנאים המותאמים אל ההלכה. בעית אספקת מים הכשרים לטבילה למקוה, דרכי הכשרת "מים שאובים" והעברתם למקוה מבלי שיפסלו בדרכם על ידי "כלי", סידור אוצרות מים להכשרה, חיבוריהם ועוד בעיות טכניות כהנה וכהנה — פתרון הטכני אינו קל. הוא חורג הרחק מעבר למסגרת הדרישות הסטנדרטיות של בניה רגילה והוא דורש איפוא טיפול מיוחד מצד המתכנן והמבצע, תוך הקפדה על יסודות ההלכה.

הספר שלפנינו מהווה נסיון ראשון מסוגו — הסבר שיטתי של הסינטזה בין דרישות ההלכה לגבי טהרת המשפחה ודיני המקוה לבין הניתוח התכנוני והקונסטרוקטיבי של מבנה המקוה לפרטיו השונים. ההסבר נעשה על סמך נסיון בהקמת עשרות מקואות בישראל במשך שנים רבות ועל סמך לימוד ומעקב מתמיד אחרי הבעיות שהתעוררו במשך הזמן. החומר נאסף על ידי יודעי דבר למקצועותיהם. ההלכה ושיטותיה השונות לכל פרטיה ודקדוקיה, על מקורותיה המרובים, מוגשת לקורא כרקע עיוני גרידא, לכן אין לראותם כחומר לפסק הלכה למעשה — דבר הנמסר לרשות הרבנות בכל אתר ואתר. הצד הטכני של התכנון והבצוע — לפי מיטב הנסיון של המחבר — מובא כאן בתאור מדויק של המבנה לכל פרטיו ואביזריו, בתכניות, תרשימים, תצלומים וציורים כספר עזר לאדריכל ולמהנדס, העומדים בפני ביצוע בנין מקוה-טהרה.

הכשר מקואות נעשה בשיטות שונות, בהתאם לנסיבות המקום ותנאי אספקת המים — מעין, מי-תהום ומי גשמים. ההידור שבהכשר המקוה הוא להביא לסיפוק כל השיטות. בארץ משתמשים למקוה במי גשמים, המתאימים ביותר לתנאינו. מי התהום הם לרוב בעומק רב ואין ניצולם יעיל וחסכוני. הבהרות על השיטות השונות נמצאות להלן.

לפני עיני הרב המשגיח על הצד ההלכתי ולפני האדריכל המבצע ניצבת מסכת ערוכה, המשלימה את ידיעותיהם הבסיסיות בשני צדי הבעיה של מקוה-טהרה — ההלכה והטכניקה.

להארת ההתפתחות ההיסטורית של בנין המקוה לצורותיו השונות בארץ ובגולה מוקדש פרק מיוחד המתבסס על התגליות הפליוגרפיות והארכי-אולוגיות. הפרק הזה מעמיד את הקורא על הרציפות שבנוהגי הטהרה של עם ישראל.

הספר מיועד ללוות את המתכנן והמבצע בדרכו ולהקל עליו במשימתו — להקים מקואות טהרה בכל אתר ואתר לכל פרטי ההלכה, הטכניקה וההיגיינה.

יש מקום להדגיש את רעיון הטהרה שבאה ע"י טבילה במקוה דווקא, בתקופתנו אנו, בה גוברות חומריות ומתירנות, בה פיתח האדם את מלא כוחו בדעת ובנצול כוחות הטבע ובה הוא נכשל בנפשו ובעצם יעודו כצלם אלוקים.

נר לרגלי היו דברי "ספר החנוך" המובאים ב"מקורות" שהאדם יכול להתעלות מעל לכוחות הטומאה אשר הוא יצר אותם ולהיות כבריאה חדשה וטהורה של בראשית שנאמר שם "ורוח אלקים מרחפת על פני המים". על כן יש לראות בדיני הטהרה וב"מקוה" המשמש את מעשה הטבילה, הרבה יותר מאשר מלוי "צורכי דת".

אולי יבוא ספר זה ויהיה לעזר לצבור אשר ברצונו להקים מקוה, ולהועיל למתכנן — להדריכו בפרטים הלכתיים-טכניים; ולרב — להכניסו למושגים הטכניים. מעל לכל, אולי אצליח לגלות מעט מהיופי שבמסורת הטהרה שהוא חלקו של ישראל מדורות אבותינו עד דור אחרון זה.

ירושלים, ניסן תשל"ד

תוכן

- 5 פתח דבר
- 9 דברי הקדמה
- 10 מן המקורות

מקואות בדורות קדומים

- 15 א. ארץ ישראל בתקופת הבית, המשנה והתלמוד
- ירושלים: הר הבית • מעין השלוח • קברי מלכים 17
- מצדה 22
- הרודיון 25
- מעון (נירים) • שמע 26

ב. מקואות בימי רש"י ובעלי התוספות 28

- 29 קולוניה Köln
- 32 וורמיזא Wormis
- 34 אשפירא Speyer
- 35 פרידברג Friedberg
- 36 אנדרנך Andernach
- 37 אופנבורג Offenburg
- 38 בסלו (ספרד) Bésalu

ג. ארץ ישראל מימי גולי ספרד, האר"י ועד ימינו 39

- צפת 40
- טבריה 42
- ירושלים 44

הלכות מקואות

- 49 א. שלחן ערוך יורה דעה סימן ר"א
- ב. הגדרות ומונחים טכניים 57
- ג. יסודות הלכתיים 58
- סוגי מקומות טבילה 59
- כללים בהכשר מקוה 61
- כללים בפסול מקוה 62
- הכשר מקוה על ידי המשכה 66
- הכשר מקוה על ידי השקה או זריעה 67
- דברי-סיום 70

- ד. מבנה המקוה והאוצרות 71
ה. הנחיות תכנוניות לאור ההלכה 73

תכנון מקואות

- א. כללי תכנון פרוגרמה 79
ב. תכנון מקואות על בסיס מודולרי 83
 טיפוס 100 מ"ר 85
 טיפוס 130 מ"ר 86
 טיפוס 200 מ"ר 87
 טיפוס 220 מ"ר 88
 טיפוס 300 מ"ר 89
מקוה ישראל, ירושלים 90
קרית מטרסדורף, ירושלים 92

- ג. פרטי המבנה והגמר 93
 קונסטרוקציה 102
 חשמל 105
 הסקה וחימום 106
 אחזקת המקוה 111
 רשימת בקורת 113

נספחים

- רבי יואל טייטלבוים, האדמו"ר מסאטמאר — מכתב 116
הרב ח. ד. פדווא, אב"ד לונדון — מכתב ותדפיס מ"חשב האפוד" 118
הרב י. מ. טיקוצ'נסקי — מתוך "מאסף" שנת תרס"ד 123
תקנות משרד הבריאות 127
אודות אחריות האדריכל — תמצית פסק דין 132

דברי הקדמה

בפעולותי במשך שנים, כממונה על בנין מקואות בארץ מטעם המרכז הארצי למען טהרת המשפחה, נתקלתי רבות במכשולים שגרמו לפסול המקואות מבחינת ההלכה, כתוצאה מתכנון ובצוע כושל.

ספרי "מבנה מקואות והכשרם", שיצא לאור מטעם המרכז הארצי למען טהרת המשפחה בישראל בשנת תשכ"ג, נועד למציאת תיאום בין ההלכה והמעשה תוך מגמה לגשר בין דרישות ההלכה לבצוע הטכני המעולה.

ספרו של האדריכל יוסף שנברגר המוגש בזה, יתרום תרומה חשובה ביותר לתאום הרצוי בין התיאוריה לבין המעשה. בשורה הארוכה של מבני צבור, שתוכננו ובוצעו על ידי מחבר הספר הזה נמצא גם מספר רב של בניני מקואות מסוגים שונים בישובים רבים בארץ.

שיתוף הפעולה ההדוק וההרמוני, הקיים שנים רבות בינינו ובין מחבר הספר ונסינו הרב בסוג מיוחד זה של בניה, המבוסס על ידיעותיו הרבות בהלכה ובארכיטקטורה גם יחד — שניהם משמשים ערובה להצלחה בביצוע מתואם של מקואות כשרים מפוארים, הבנויים על טהרת ההלכה ולפי כללי ההיגיינה והטכניקה המודרניים.

אכן, שום תכנון אינו יכול להגיע לשלמות מוחלטת. שיטות ופסקים שונים בהלכה, אשר בחלקם מקורם במנהגי הקהילות וארץ המוצא של הפוסקים והרבנים שעסקו בהכשר מקואות, ובחלקם נקבעו לפי תנאים טכניים משתנים עם התקדמות הטכניקה ושנוי שיטות הבניה על כל פרטיהן — כל אלה גורמים לכך שמתגלות מפעם לפעם בעיות הדורשות פתרון מחודש לגבי הטיב הטכני בתאום המקסימלי עם ההלכה.

ברור, שהתכנון, הביצוע המעולה והאחזקה המתמדת של המקוה דורשים שיתוף פעולה עם הרב המקומי, עליו מוטלת ההשגחה על כשרות לא רק לאחר גמר הבניה. מתפקידו ללוות, כמפקח הלכתי, את תהליך הבניה מתחילה ועד סוף. רצוי שהרב המקומי מצדו ינצל את העזרה הניתנת על ידי "ועד טהרת המשפחה" בידע ובנסיון שלו בפקוח על בנית מקואות ואחזקתם, ויהא זה חלקי לעזור, לקדם את התיאום מההלכה למעשה.

הרב ד. מינצברג*

* הרב ר' דוד מינצברג, הממונה על בנין מקואות בישראל מטעם המרכז הארצי למען טהרת המשפחה, הואיל להוסיף הערות הלכתיות-טכניות להנחיות התכנון, ראה עמוד 73.

מן המקורות

המקוה — הכשרו

אך מעין ובור מקוה מים יהיה טהור.

ויקרא י"א, ל"ו

אילו אמר "מקוה מים יהיה טהור" — יכול אפילו מלא בכתפו ועשה מקוה בתחילה יהיה טהור? תלמוד לומר "מעין", מה מעין בידי שמים אף מקוה בידי שמים.

אי מה מעין שאין בו תפיסת ידי אדם, אף מקוה שאין בו תפיסת ידי אדם, יצא המניח קנקנים בראש הגג לנגבם ונתמלאו מים — תלמוד לומר "בור".
אי "בור" — יכול אפילו בור שבספינה יהיה טהור? תלמוד לומר "מעין" — מה מעין שעיקרו בקרקע אף מקוה שעיקרו בקרקע.

אי מה מעין מטהר בכל שהוא אף מקוה מטהר בכל שהוא? תלמוד לומר "אך מעין" — המעין מטהר בכל שהוא והמקוה בארבעים סאה.

ספרא, פרשה ט', קמ"ג—ד'

אי מה מעין מטהר בזוחלין אף מקוה מטהר בזוחלין? תלמוד לומר "אך מעין" — המעין מטהר בזוחלין והמקוה באשבורן.

ספרא, שם קמ"ה

"מקוה מים" — לא מקוה כל משקים כולם, פרט לשנפל לתוכו מי כבשים ומי צבעים ושינו את מראיו.

ספרא, שם קמ"ו

טבילה במקוה

כל מקום שנאמר בתורה: רחיצת בשר וכבוס בגדים מן הטומאה — אינו אלא טבילת כל הגוף במקוה... שאם טבל כולו חוץ מראש אצבע הקטנה — עדיין הוא בטומאתו.

רמב"ם הל' מקואות, פ"א, ה"ב

אין האשה עולה מטומאתה ברחיצה במרחץ ואפילו עלו עליה כל מימות שבעולם עדיין היא בטומאתה וחייבין עליה כרת עד שתטבול כל גופה בבת אחת במי מקוה או מעין שיש בהם ארבעים סאה.

יו"ד, סימן ר"א, סעיף א'

גזירת הכתוב

דבר ברור וגלוי, שהטומאות והטהרות גזירות הכתוב הן ואינם מדברים שדעתו של אדם מכרעת והרי הן מכלל החוקים. וכן הטבילה מן הטומאות מכלל החוקים הוא שאין הטומאה טיט או צואה שתעבור במים, אלא גזירת הכתוב היא והדבר תלוי בכוונת הלב.

רמב"ם, סוף הלכות מקואות

"אמרות ה' אמרות טהורות, כסף צרוף בעליל" וגו' (תהלים י"ב) — וכי מה אכפת לו לקב"ה במי שטבל בארבעים סאה למי שטבל בארבעים סאה חסר קורטוב? הוי, לא ניתנה תורה אלא כדי לצרף בהן את הבריות. וכשם שהתורה כולה לצרף כך דקדוקי מצוות שבה לצרף ניתנו.

רב האי גאון, פתיחה לפירוש סדר טהרות

ואעפ"י שאין טעם למצוה זו, זכר לדבר יש וסימן — שהטמא העולה מטומאתו וכל חוטא המיטהר מפשעיו, בשעה שהוא עולה מן המים לאחר שטבל, מדמה בנפשו כאילו נברא באותה שעה כמו שהיה העולם כולו מים, טרם היות בו אדם, וכמו שכתוב "ורוח אלוקים מרחפת על פני המים" ויתן אל לבו בדמיון כי כמו שנתחדש בגופו יתחדש גם כן בפעולותיו לטוב ויכשיר מעשיו וידקדק בדרכי השם יתברך.

ספר החינוך ויקרא מצוה קמג

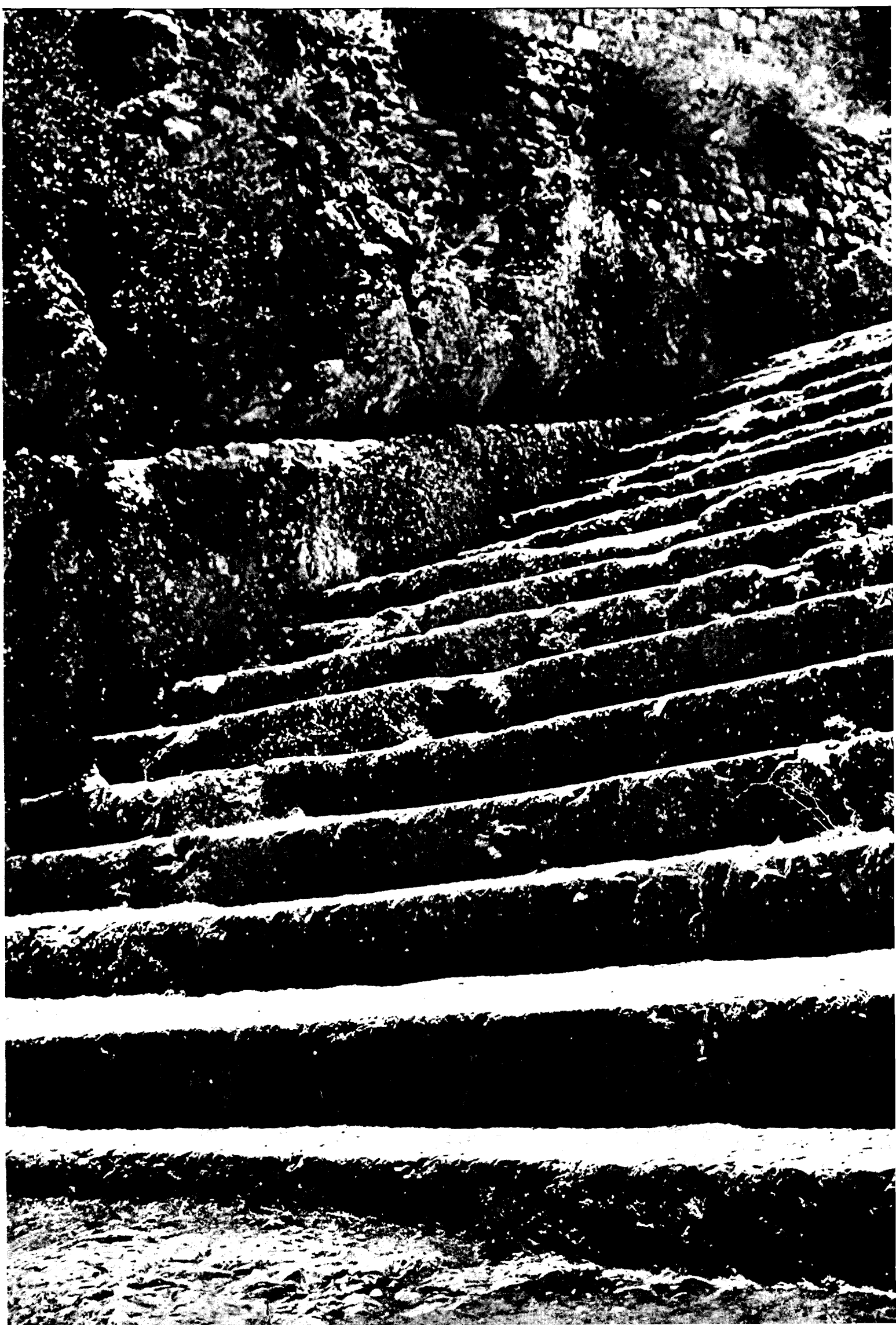
המקוה סימן לדבקות ישראל בה'

"מקוה ישראל מושיעו בעת צרה" (ירמיהו י"ד) — א"ר עקיבא אשריכם ישראל, לפני מי אתם מיטהרים ומי מטהר אתכם — אביכם שבשמים, שנאמר (יחזקאל לו): "וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם" ואומר (ירמיהו יז): "מקוה ישראל ה'" — מה מקוה מטהר את הטמאים אף הקב"ה מטהר את ישראל.

יומא, פ"ח, מ"ט

המקוה מטהר את הטמאים כאשר יתדבק בו לגמרי, בלי שום חציצה, אז מסולק מן הטומאה. כך הקב"ה מטהר את ישראל כשהם דבקים בו, יתעלה, לגמרי, בלי שום חציצה והפרדה כלל, והוא, יתעלה, מסולק מן החטא ולכך ישראל טהורים על ידי הקב"ה בעצמו.

מהר"ל בדרשתו לשבת שובה

↵ ✓

מדרגות ותעלת מים חצובה בסלע המובילה מי גשמים למערת טבילה בקברי מלכים בירושלים

"אחד מי גבאים, מי בורת מי מערות ..."
משנה מקואות פרק א' משנה ד'